

AZ ÁLLAM SZEREPÉVEL KAPCSOLATOS GAZDASÁGELMÉLETEK MÓDOSULÁSA A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁGOK NYOMÁN 1. RÉSZ¹

FARKAS PÉTER

A közel évtizede depresszióban („szekuláris stagnálásban”) lévő neoliberális, azaz transznacionális monopolkapitalizmus, feltehetően – mint az 1970-es években – csak termelési módjának módosításával tud kilábalni jelen helyzetéből. Az állami mentőcsomagok révén azonban a korábbi neoliberális világrend fenntartásában érdekelt tőkéscsoportok szinte érintetlenek. Ezért korunk uralkodó ideológiái sem változtak sokat. A hegemon új klasszikus nézetek ugyan ideiglenesen elfogadták az állam elsősorban monetáris eszközöket alkalmazó stabilizációs szerepét, de nem sokat változtak. A neokeynesiánus iskolák képviselőinek (kiemelten Stiglitz, Krugman) hangja megerősödött, újra hangoztatják az állami költségvetési struktúrapolitika szerepét, de nem tartják reálisnak a hatvanas évek fejlesztő államához való visszatérést. A nemzetközi szervezetek is elmozdultak a reálgazdasági növekedést ösztönző gazdaságpolitika felé. A tanulmány most megjelenő első része sok idézettel mutatja be a különböző irányzatok fontosabb képviselőinek módosuló nézeteit az állam szerepéről.

ELŐSZÓ

Amikor a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a profitráták zuhantak, s ez a mélyjelenség az 1974-es sokoldalú globális gazdasági válságba torkollott, az egyre jobban globalizálódó kapitalista modell megmentéséhez, a világgazdasági kilábaláshoz új gazdasági paradigmára, a gazdaság fő működési elveinek és gyakorlatának megváltoztatására volt szükség. A nem szakember újságolvasók számára is köztudott, hogy a gazdaságsszervezés keynesi, állami szerepvállalásos, anticiklikus gazdaságpolitikával és szociális újraelosztással jellemezhető korszakát – a profitráták csökkenésének megállítása, a profitok növelése, továbbá a piacok további nemzetköziesítése, valamint monetarizálása érdekében – felváltotta a tőkét terhelő adók csökkenésének, a kisebb állam ideájának, a lakossági öngondoskodás kiterjesztésének, a megszorításoknak, egyben a nemzetközi piacnyitásnak, termelés-kitelepítésnek a korszaka, vagyis a (politikailag neokonzervatív) *neoliberális gazdaságpolitika*. Tehát az uralkodó gazdasági filozófia mögött – mint minden ideológia hátterében – súlyos gazdasági érdekek húzódtak meg. A legnagyobb, legkoncentráltabb cégek, befektető társaságok, centrumhatalmak célja az érdekeiknek

¹ Ez a tanulmány A kapitalizmus változatai – a közvetlen állami gazdasági szerepvállalás változatai c., 112069 számú OTKA program keretében készült. Kutatásvezető: Szanyi Miklós.

megfelelő, újra magasabb profitokat biztosító működési (termelési) mód, világrend kiépítése volt.

A kapitalizmus ezen neoliberális hegemoniájú (transznacionális monopolkapitalista) korszakában minden ideológiai főáramlat az új helyzethez alkalmazkodott. Immár a korábban keynesi alapokon álló *újkeynesiánus* gazdasági iskolák képviselői is többé-kevésbé elfogadták az önszabályozó piac ideáját, náluk is háttérbe szorult az állami költségvetési anticiklikus gazdaságpolitika gondolata és gyakorlata, bár az állam szerepét különböző részterületeken továbbra is szükségesnek tartották.

A hegemoniára jutott, magát új klasszikusnak nevező újortodox-neoliberális közgazdaságtan az államot rossz gazdaként mutatta be, mely az automatikusan jól működő piactól erőforrásokat von el. Ezen irányzat alapvetése szerint az állami beavatkozás – elsősorban az ártorzító hatásai folytán – az egyébként spontán módon jól működő, keresleti-kínálati egyensúlyt teremtő szabadpiacokat zavarja, eltorzítja, az optimális növekedés fékjévé válik. Ebben a szemléletben *a válságok okaként elsősorban az állami szerepvállalást említik, azaz a szabadpiaci viszonyok megzavarását*. S ennek a magyarázatnak a posztkeynesiánus közgazdák sem nagyon álltak ellen. Az állam szerepével kapcsolatos szemlélet e korszakos változásait a magyar szakirodalomban is többen bemutatták és elemezték, lásd pl. Szentés [2006, 2009], Simai [2006], Csáki [2009/b], Ricz [2015], Farkas [2002]. A profitszint fenntartása továbbá elsősorban a lakossági jövedelmek és ellátások visszaszorításával járt, a tőke részesedése a GDP elosztásában jelentős mértékben nőtt a munkaerő kárára, a jövedelmi olló világszerte tágult. Mindez lassan-lassan meggyengítette a neoliberális világrend társadalmi legalitását [Artner, 2015: 66-83.].

A globalizációs-neoliberális korszakban is jelentkeztek globális *válságszakaszok* a nyolcvanas, kilencvenes és a kétezres évek fordulóján. Ezek magyarázatában a hegemon irányzat a valós gazdasági folyamatok elemzése helyett tehát deklaratív módon, elsősorban az állami beavatkozást okolta. Még a 2007-2008-ban indult mélyválság után is vannak olyan neves közgazdák, akiket sem a válság mélysége, sem a buborékok, sem a nemzetközi fizetési mérleg-aránytalanságok, semmi sem ingat meg. A kilencvenes évek végi félperifériás gazdasági válságok nyomán az újkeynesiánusok közül sokan – elfogadva az állam kudarca típusú magyarázatokat – tovább közeledtek az államok téves döntéseit hibáztató gondolkodásmódhoz. Mások azonban éppen ellenkezőleg, a szabadjára hagyott piacot látták a válságok és a már akkor is jelentős buborékok hátterében.

A jelen dolgozatnak nem célja a változatlanul az önszabályozó piaci egyensúlyban hívó neoklasszikus gondolkodás bemutatása, ennek ellenére az *1. fejezetben* felvillanunk néhányat az „*új klasszikus*” nézetek közül, elsősorban természetesen az állam szerepével kapcsolatban. E résznél – háttérmagyarázatként – külön elemzésben igyekszem kimutatni e neoliberális nézetek alappremisszáinak egyre növekvő kontrasztját a valósággal. A *2. fejezetben* a defenzívában lévő *újkeynesiánus iskolák* világlátásáról és ezek értékeléséről lesz szó a 1997–2000-es félperifériás válságok után. A *3. fejezet* az iskola-teremtő *Joseph Stiglitz* nézeteit mutatja be ugyancsak a 2000-es évek elejétől, de immár egészen napjainkig. A *4. fejezet* először az elhúzódó legújabb *nagy válság* nyomán *változó neoliberális áramlatról, majd nagyobb terjedelemben a keynesi háttérű gondolkodókról* szól, kiemelten a nagyhatású *Paul Krugmanról*. Az *5. fejezet* a *Brit Munkáspárt elnöke, Jeremy Corbyn gazdasági programját* mutatja be. Ez az immár a kipróbálástól talán nem túl messzi, újkeynesiánus koncepció esetleg már a kapitalizmus eljövendő új korszakát képviseli. E program háttérében jelentős közgazdász egyéniségek állnak. Végül a *6. fe-*

jezet a magyar szakirodalom igen szerteágazó álláspontjait mutatja be a piac és az állam szerepéről a 2008-as válság alatt és után.

Még egy apró megjegyzés. Ebben az elmélettörténeti áttekintésben csak kevés helyen jelennek meg a közgazdasági mélyelemzések. A sokféle irányzat, nézet csak közös fogalomhasználatuk mentén hasonlítható össze. Ha az állam szerepét taglaló nézeteket vizsgáljuk, ez a közös szint többnyire az egyes iskolák, egyes kutatók deklaratív kijelentése az állam és a piac kisebb vagy nagyobb szerepéről, egymáshoz való viszonyáról.

1. A MEGMEREVEDETT NEOLIBERÁLIS „ÚJ KLASSZIKUS” NÉZETEK ÉS A VALÓSÁG²

Robert Lucas, a modern neoliberalizmust megalapozó racionális várakozások elméletének kidolgozója (ezért kapott Nobel Díjat 1995-ben), az Amerikai Közgazdasági Társaság 2003. évi ülésén kijelentette, hogy válságok nem lehetségesek, „a makroökómia sikeresnek bizonyult: központi kérdése, a válságmegelőzés gyakorlati szempontból is megoldódott” [idézi Krugman 2012/b: 117]. Lucas úgy érvelt, hogy ha válságok esetleg mégis vannak, akkor azért alakulnak ki, mert a cégek és a dolgozók lusták a változó árakhoz alkalmazkodni. Témánk szempontjából azonban az a legfontosabb, hogy Lucas már a hetvenes évektől *ellenezte az „üzleti ciklus” bármiféle (állami) befolyásolását*, mert szerinte bármilyen beavatkozás tovább rontaná a helyzetet. Tehát válsághelyzetben is kizárta az állami monetáris eszközrendszer bevetését, a likviditás erőteljes bővítését is.³ Számomra elképesztő Lucas álláspontja a sikeres válságmegelőzésről, hiszen amikor nyilatkozott, éppen akkor nézett szembe a fejlett országok csoportja, leginkább az Egyesült Államok, a 2001-2002. évi globális válságból való kilábalással és a 2002-es újabb tőzsdei mélyhullámmal. Az USA-ban akkoriban 150 milliárd dolláros állami költségvetésből finanszírozott mentőcsomagot hajtottak végre és szelektív importkorlátozásokat vezettek be... Jaj a tényeknek!

Milton Friedman nézete nem volt ennyire egyoldalú. Abban ő is totálisan tévedett, amikor azt hangoztatta, hogy nagy válság nem következhet be. Szerinte ugyanis megfelelően expanzív monetáris politika esetén (a piac időleges becsapásával) az 1929-33-as válság is elkerülhető lett volna. S – az akkori véleménye szerint – a Fed megfelelően őrködik. Mindezt azonban cáfolta a való világ. A 2008-as növekedési válság – Friedman éppen két évvel korábban távozott az élők sorából –, de a korábbi válságok is bebizonyították, hogy a monetáris politika távol sem elégséges a recesszió elmélyülésének megakadályozásához, és esetleg a konjunktúraciklus újraindításához, a konjunktúraösztönzéshez. Krugman értékelése szerint a Fed 2008-2009-ben megtett minden olyan intézkedést, amelyet Friedman az 1930-as években szükségesnek tartott volna, ez mégsem volt elégséges, a válság elhúzódik [uo: 134].⁴

2 A válsággal és állami szereppel kapcsolatos legfontosabb neoliberális nézeteket elsősorban Paul Krugman összefoglalója [2012/b: 128-136] és a Wikipedia 2008-09 Keynesian resurgence címszava alapján ismertetem.

3 Ezt annak ellenére hirdette, hogy éppen ez a hozzáállás vezetett 1929-től a Nagy Válság elmélyüléséhez.

4 Itt felrémlik, hogy az újkeynesi és a neoliberális-monetarista szemlélet néha nincs is nagyon távol egymás-

A 2008-ban kezdődött növekedési válság ellensúlyozásáról nagy vita kezdődött. A neoliberális szemléletűek egy része a Say dogmára hivatkozva a költségvetési költségek ellen lobbizott, s végeredményben az akaratuk elég nagymértékben érvényesült.⁵ 2009-ben több mint 300 elméleti közgazdász, három Nobel-díjas – *James M. Buchanan*, *Edward C. Prescott* és *Vernon L. Smith* – vezetésével felhívást tett közzé az állami kiadások növelése ellen, mondván: „Az alacsonyabb adó és az állami kiadások csökkentése a legjobb módja annak, hogy a költségvetési politika a növekedést segítse elő” (Wikipédia). A kormányzati szinten az állami költségvetési megszorításokért lobbizó újortodox elméleti közgazdászok között található a neoliberalizmus fellelője, a Chicagói Egyetemen, a Nobel-díjas *Eugene Fama*, a hatékony piac hipotézis kidolgozója, és ugyanott még *John Cochrane*, továbbá a Harvardról a jól ismert konzervatív, *Robert Barro*. *Edward C. Prescott* és *Eugene Fama* arról értekezett, hogy az állami ösztönzőcsomag aligha növeli majd a foglalkoztatottságot, inkább csökkenteni fogja azt. (Ez – mint bebizonyosodott – nyilvánvalóan hamis állítás volt.) *Barro* az Obama adminisztráció által a gazdasági ösztönző csomag multiplikátor hatására számított értéket támadta hevesen, túl optimistának nevezte azt. S ebben az időszakban *Jean-Claude Trichet* az EKB élén – az USA gyakorlatával ellentétben, de Németországtól támogatva – valóban megszorításokat alkalmazott és erőltetett az európai tagállamokra. *Trichet* elvben elismerte, hogy az állami kiadások csökkentése a keresletet visszafogja, de azt hirdette, hogy ezt a bizalom ellensúlyozni fogja. Nem lett igaza, az elhúzódó pangás nyomán ma már az EU is jelentős mennyiségi lazítást alkalmaz és a fejlettebb országokban a költségvetési kiadások óvatos növelését támogatja.

Jeffrey Sachs pedig azt mondta a válság során, hogy az ösztönző program és a hozzá kapcsolódó politikák „rövid távon hatékonyak, de hosszabb távon azzal fenyegetnek, hogy néhány éven belül még nagyobb válságot okoznak”. Ebben már sok igazság van. Azt gondolom, hogy a jelenlegi átmeneti (!) helyzet valójában csapdahelyzet az állami költségek szempontjából. Ha nem alkalmaznak állami mentő- és gazdaságösztönző csomagokat, akkor a válság elmélyülhet, pusztítóvá válhat, mint a 30-as években. Ha pedig az állami likviditásteremtéssel és az állami költségvetési költségekkel élnek, akkor ideiglenesen megmentik és tovább fújják az eszékuborékokat (reálfedezet nélküli és nem kihasznált reálgazdasági tőkehegyeket), melyek az új pénzügyi és növekedési válságot készítik elő.

A neoliberális közgazdászok között erős az a vonal, amely a nemzeti szabályozások különbségeiben a gazdasági tevékenység erős akadályát látják (holott a nagyvállalatok és tőkebefektető cégek sokszor éppen a különbségeket használják ki). A multilateralizmusnak és a globális kormányzás gondolatának széles az irodalma. Itt csak egy gyakorlati példát említek: *Robert Zoellik*, a Világbank elnöke, a 2008-as pánik közepén „az új multilateralizmus” jegyében egy nemzetközi majdnem kormány, „Ügyvezető Bizottság”

tól. Továbbá szerintem itt *Krugman* sem pontos. A válság elhúzódásának valójában nem annyira az állami költségek visszafogása az oka, hanem a „teremtő pusztítás” elégtelensége, azaz a válság elégtelen mélysége, a felesleges (buborékos) tőkék (ideiglenes!) megmenekülése.

⁵ Csakhogy a Say dogma (miszerint a jövedelmeket automatikusan elköltjük, a kínálat pedig automatikusan megteremt a keresletet) a valóságtól távoli humbug.

(„Steering Committee”) létrehozását javasolta a legfontosabb 7 feltörekvő ország és a G7-ek bevonásával [Csáki 2009/b: 59]. A vázshelyzet elmúltával azonban (egyelőre) alapján véve a régi „globális architektúra” konzerválódott.

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy *sokan* azok közül, akik korábban az állam nagyobb szerepét kritizálták – miután a jelenlegi válság nyomán az USA kormánya soha nem látott nagy szerepet játszik a gazdaságban – *most hallgatnak*. Ez egyfajta zavarodottságot, bomlást mutat a neoliberális oldalon és jele a jelenlegi átmeneti korszak bizonytalanságainak.

Végül a neoliberális közgazdászok közül *többen meginogtak és – tulajdonképpen a friedmani monetarizmus elveibe ez belefér – részlegesen az állami beavatkozást támogat-ták*. Az állami adminisztráció berkeiben pozícióban lévők egyike-másika az új állami monetáris mennyiségi könnyítések és a költségvetési mentőcsomagok kidolgozója lett. Róluk kicsit részletesebben lesz szó alább, a 4. fejezet elején.

*

A mainstream közgazdaságtan főirányai, bármi is történjen, bármilyen válsághelyzet alakuljon ki, bármennyi állami mentőcsomagot alkalmaznak a válság további elmélyülésének megakadályozására és a növekedés ösztönzésére, *lényegileg csakis a neoliberális dogmákat fogadják el változatlanul*. Az állami közreműködés bármely formáját szükségtelennek, esetleg nagyon rövidtávú kényszernek tekintik, mint pl. a ma legelterjedtebb ortodox irányzat, a chicagói iskolán belül a kicsit rugalmasabb monetarista közgazdasági szemléletűek. Utóbbiak szerint éppen a korábbi állami beavatkozások miatt kialakult zűrzavart kell kezelni a piaci szereplők „becsapása” révén, majd az állami szerepet minél gyorsabban eliminálni kell és meg kell valósítani a mennyiségi pénzelmélet gyakorlati alkalmazását. A közgazdaság-elmélet ezen irányzatával nem foglalkozunk részletesen, hiszen képviselőinek nézeteire alig hatottak a világgazdasági válság és a globális kapitalista tőkefelhalmozási rendszer anomáliái. A jelen dolgozatban pedig elsősorban éppen a válság hatására változó nézeteket próbáljuk kitapogatni, melyek talán az eljövendő gyakorlat előhírnökei. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a *stabilan neoliberális-ortodox irányzat* ne lenne fontos napjainkban. Ellenkezőleg, bár van némi módosulás, *egyelőre ez maradt a meghatározó iskola!* Vajon miért? Erre itt megpróbálunk röviden magyarázatot találni.

Sok minden arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus neoliberális korszakának felhalmozódott és napjainkban is tovább duzzadó ellentmondásai (növekvő világgazdasági mérleg-egyensúlytalanságok, tovább halmozódó pénzügyi túlfelhalmozás [monetary overhang], túlárzott tőzsdei árfolyamok, alacsony szintű hitelezés és beruházás, a gazdaságok stagnálási hajlama, a megszorító gazdaságpolitikák ellentmondásos eredményei, növekvő társadalmi különbségek stb.) *már nem kezelhetők a hetvenes években kezdődött neoliberális korszak piaci viszonyaival és eszközeivel, intézményeivel*. A korábbi reális érdekvizonyok (erőviszonyok) azonban fennmaradtak, ezek alapján véve tovább működtetik a globális kapitalizmus neoliberális működési módját, tovább növelve az

imént felsorolt globális gazdasági és társadalmi ellentmondásokat.⁶ Az előző évtizedek érdekviszonyai, alapvető termelési viszonyai, neoliberális hegemoniája pedig – megítélésem szerint – azért konzerválódott a kimutatható növekvő feszültségek ellenére, mert a válság – a keynesi típusú válságkezelő mentőcsomagok és gazdaságösztönzés segítségével – egyelőre nem mélyült el annyira, hogy a „teremtő pusztítás” révén leradírozza a már felesleges (túlfelhalmozott) tőkéket, és felszínre hozza az új korszaknak megfelelő érdekviszonyokat és erőviszonyokat [Farkas, 2012]. Ez az tehát, amiért a gyakorlat és az ennek megfelelő hegemon elmélet változatlan, a világ legfontosabb egyetemein – alapjában véve – továbbra is az ortodox közgazdaságtant tanítják változatlanul.

Bár valójában mindenki tudta, hogy a pénzügyi luftballon és az egyéb buborékok egészségtelenek, veszélyesek, nem történtek alapvető változások e piacok szabályozásában sem. Legföljebb a bankrendszer és a pénzintézetek működési módját, stabilizáló tényezőit erősítették némileg, de mindez távol van attól a BIS égisze alatt 2000 táján született, majd 2009-ben megerősített elhatározástól, hogy „új pénzügyi architektúrát” fognak létrehozni, s például a derivatív piacok nagyságrendjét csökkentik. Sőt, tovább folynak a nemzetközi liberalizációs kereskedelmi tárgyalások is, ilyen pl. az Európára, a munkavállalókra és a környezetünkre is veszélyes transzatlanti szerződés (TTIP) előkészítése. Csak a perifériás országok tudták szűk területen kissé fékezni a számukra hátrányos szabadkereskedelmet pl. egyes szolgáltatásoknál.

A meghatározó nemzetközi intézmények is lényegében a neoliberális gazdasági elvek alapján működnek tovább, például amikor a szegény és közepesen fejlett országok gazdaságpolitikájával kapcsolatos „tanácsokat” (feltételeket) fogalmaznak meg. Teszik ezt annak ellenére, hogy egyidejűleg ugyanezen nemzetközi intézmények agytrösztjeiben és hozzájuk közelálló kutatóintézetekben egyre több kritikus hangú dolgozat született a neoliberális gyakorlat következményeiről. Ezek bemutatták a megszorító politikák ellentmondasságát, bizonyították a neoliberális egyenzübbony használhatatlanságát.⁷ Kiderült,

6 Ez a hajtóereje a világszerte erősödő szélsőjobboldali, fasisztoid tendenciáknak, melyeknek megvannak a történelmi előképei.

7 A Világbank a kelet-ázsiai iparosodó országok elemzése kapcsán – ideológiai „rövidlátásból” – csak utólag, 1993-tól ismerte el, hogy az állami gazdaságpolitikának (is) volt pozitív szerepe ezen országok felemelkedésében. Ugyanakkor továbbra is alapvetően a liberális piaci működést látták – akarták látni – a sikereik hátterében [lásd: Ricz, 2015: 11-16]. A Világbanknak a kilencvenes évek tapasztalatait összegző elemzése „szerint sincsenek mindenütt érvényes univerzális gazdasági törvényszerűségek, a formalista megközelítés nem lehet hatékony, az absztrakt egyensúlyi elméletek és az univerzális megoldások voltaképpen sehol sem működnek” [Csáki, 2009/b: 21]. Azzal is szembenézett a Világbank, hogy Kína, India és más országok annak ellenére gyorsan növekedtek, hogy nem privatizáltak és laza monetáris politikát folytattak [World Bank, 2005; Ricz, 2015: 14]. A nemzetközi szervezetek anyagai közül az UNCTAD 2000. évi jelentése [Trade and Development Report, 2000] volt az első, amely – az 1997-98. évi ázsiai pénzügyi válságból való gyors kilábalás tapasztalatait összegezve – a „szabadpiacival” szemben a fejlesztő állam mellett foglalt állást. Az ENSZ 2006. évi gazdasági és szociális jelentése [United Nations, 2006] részletesen foglalkozott az állami gazdaságpolitika fontosságával és lehetőségeivel a hosszú távú növekedés gyorsításában. José Antonio Ocampo főtitkárhelyettes összefoglalójában kiemelte: „a kormányoknak lépéseket kell tenniük annak érdekében, hogy tágabb tere legyen az anticiklikus gazdaságpolitikának és a makrogazdasági politika intézményi feltételeit javítsák...” Kifejti – maga a jelentés részletesen is elemzi –, hogy a csupán az infláció-

hogy a nemzetközi és országokon belüli jövedelmi-vagyoni különbségek tágulása fékezi a növekedést (azaz a jólét lecsurgásának ideája egyáltalán nem igaz [Cingano, 2014]), sőt olyan tanulmányok is születtek, amely szerint az állami adók és az újraelosztás magas szintje nem feltétlenül csökkenti a gazdasági növekedés ütemét.⁸

Vizsgált témánk, az állam szerepe vita szempontjából összegezve, az „új klasszikus” közgazdák ismertetett álláspontja annyiban érdekes, amennyiben az állami konjunktúraszabályozást általában véve is nagyon szűk keretek közé szorítják, legfeljebb a válságok idejére és a monetáris politikára szűkítik. Tehát továbbra is tartják a hadállásukat, mintha a kapitalizmusban nem lennének válságok, mintha állami eszközöket (beleértve a költségvetési költekezés) sehol sem vetnének be a válságok kezelésére, mintha a világgazdaság nem lenne depresszióban, mintha az állami szerepvállalást és gazdaság szabályozást időnként nem használnák a konjunktúra ösztönzésére. Az új klasszikus közgazdászok nézetei és a valóság között – sokan állítják – egyre nagyobb űr tátong.

NÉZZÜNK SZEMBE A VALÓSÁGGAL!

Az államnak a mai kapitalizmusban játszott valós gazdasági szerepével kapcsolatban szerintem sok félreértés, félremagyarázás, sőt félrevezetés, elhallgatás van a politikai diskurzusban és az elméleti irodalomban egyaránt. Mindezt azért érdemes tisztázni, hogy a jelenlegi elhúzódó válság (pangás) elméletekre gyakorolt hatását ne egysíkúan, ne divatos sztereotípiák mentén értelmezzük. Illusztrációképpen, pontosabban érvelésként röviden szó lesz 1. a félreértelmezett klasszikus elmélet történeti gyökerekről; 2. az államok, az állami költségvetések megállíthatatlanul növekvő súlyáról a GDP felhasználásában, újraelosztásában; 3. a centrum javára, és a perifériás/félperifériás országok kárára alkalmazott kettős mércéről. Ezeknél alább nem megyünk a részletekbe, csak egy-egy kirívó ténnyel illusztráljuk a szavak és a tények elválásának három említett területét.

Elsősorban a neoortodox elméletek, az önszabályozó piac hívei hagyják figyelmen kívül az elméleti előzményeket, az államnak a kapitalizmusban betöltött valódi szerepét, a fejlődő és feltörekvő országok eltérő kezelését. *Az elméleteknek gyakorlati-taktikai szerepe is van.* A még ma is hegemon ortodox irányzat erősen apologetikus, amit a tények, a valóság figyelmen kívül hagyása tud bizonyítani.

csökkentést és az egyensúlyt szolgáló gazdaságpolitika „a makrogazdasági stabilizációt a foglalkoztatottsági és növekedési célok elérése ellen tereli”. [Lásd: United Nations, 2006: xiv–xv, részletesebb elemzések erről: 107–146]

8 „A vizsgálataink nem támasztják alá, hogy az államnak összébb kellene húznia magát ahhoz, hogy a növekedés gyorsabb legyen. A gazdasági növekedést gyorsítani lehet az adók és a kiadások átstrukturálásával, ezzel minimalizálni lehet az állam adott nagyságának negatív növekedési hatását” [Bergh – Henrekson, 2011: 18]. E tanulmány azért is kiemelendő, mert széles áttekintést ad az állam nagyságát és a gazdasági növekedés kapcsolatát vizsgáló szakirodalomról.

1. A mainstream irányzatnak az állam gazdasági szerepét elítélő határozottsága példanélküli a gazdaságelmélet történetében, s ezért a korábbi szakirodalom olvasata is egyoldalúvá válik náluk, gyakori a korábbi korszakok gazdasági koncepcióival és gyakorlatával kapcsolatos elhallgatás. A neoliberais közgazdaságtani irányzatok és a standard tankönyvek pl. többnyire csak azokat a részeket idézik a liberális gazdaságtan atyja, Adam Smith alpművéből, melyek szerint csakis a „természetes szabadság” és a „láthatatlan kéz” által vezérelt, spontánul működő piac lehet a gazdasági tevékenység és gazdasági egyensúly alapja. Az persze tény, hogy Smithnek ez volt a gazdasági alapvetése, de mégsem kellene mélyen hallgatni arról, hogy főművében igen határozott egyértelműséggel rámutatott a piaci viszonyok korlátaira is, sőt, kiemelte az aktív állam fontosságát. Erre a hazai szakirodalomban Szentes Tamás hívta fel a figyelmet [Szentes, 2006: 25]. Némi túlzással, akár Marx is írhatta volna szűk évszázaddal később: „A különböző ágazatok mindegyikében a szegények elnyomása szükségképpen monopóliumot teremt a gazdagok számára, akik azáltal, hogy az egész kereskedelmet a maguk számára igyekeznek kihasználni, igen nagy profitokra tudnak szert tenni [...] Hallgatnak saját hasznuk katasztrofális hatásait illetően” [Smith, 1937: 198, 201]. Smith továbbá azt is felsorolta, hogy szerinte mely területeken van az államnak szerepe. Azt írta, hogy olyan felelős kormányzatra van szükség „amelynek feladata, hogy megvédje a társadalmat az erőszaktól és más független társadalmak inváziójától, [...] feladata, hogy amennyire lehetséges védje meg a társadalom minden tagját az igazságtalanságtól, vagy annak minden más tagja által történő elnyomástól, [...] harmadszor feladata, hogy létrehozzon bizonyos közműveket [...]” [Smith, 1937: 734-735]. Ráadásul Smith a munkaérték-elmélet talaján állt, amit ugyancsak ritkán említenek és vesznek figyelembe!

Itt talán nincs szükség annak bizonyítására, hogy az ortodox irányzatok, de az újkeynesiánusok sem nagyon vizsgálják az állam megerősödött szerepének okait a harmincas évek nagy válsága és a második világháború után. Nem tárgyalják az állam nélkülözhetetlen szerepét az ötvenes-hatvanas évek viszonylag gyors növekedésében, az akkori konjunktúrahullámzások, válságok elsimításában, nem taglalják a jóléti háló és a közszolgáltatások pozitív fogyasztási-keresleti és társadalmi hatását, az állam szerepét az exportképesség, a nemzetközi versenyképesség elősegítésében. Ellenkezőleg, a keynesi modell kifulladását és a válságokat az állam túlhatalmával magyarázzák, nem a profittermelési-beruházási ciklusokkal (nem is szólva a profitráták süllyedő tendenciájáról, ami a hatvanas évek második felére tényleg nyilvánvalóvá lett). Ez a szemlélet oda vezetett, hogy az államok gazdasági, gazdaságirányító szerepének mai jelentőségét a nyilvánvaló tényekkel szemben mérhetetlenül alulértékelik. Most erről lesz szó.

2. Valóban egyre nagyobb a távolság a hegemon elméletnek az állam szerepének visszaszorítását hirdető álláspontja és az államok valóságos szerepe között. Ez egyszerű statisztikák bemutatásával is bizonyítható. Arról van szó, hogy *hiába mántrázták mániákusan (a magánprofitok tömegének növelése érdekében), hogy kisebb államra van szükség, valójában a gazdasági-társadalmi fejlődés egyre jelentősebb*

állami újraelosztást követel meg a gazdaságokban. Ezt a költségvetési kiadásoknak a GDP-ben mért arányát hosszútávon bemutató statisztikával érzékeltetjük.

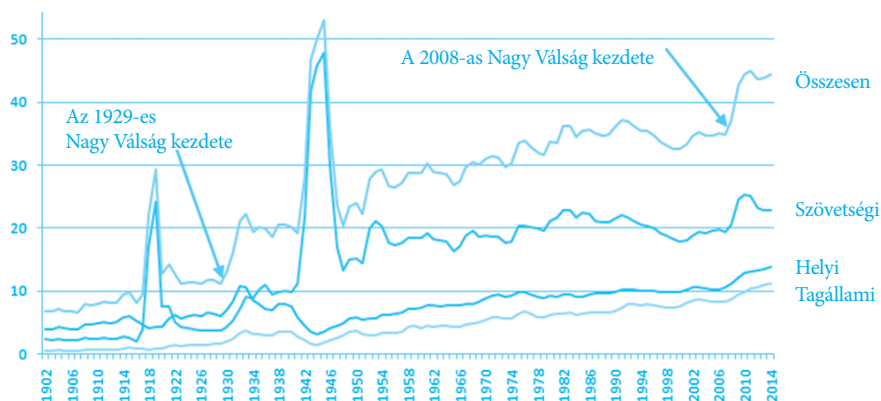
1. táblázat: Teljes kormányzati kiadások/GDP

	1970-1990	2007	2009	2013
USA	30,7	36,9	43,0	38,8
Japán	27,7	35,9	41,9	42,5
EU	41,0	44,9	50,3	48,3

Forrás: [OECD Index of Statistical Variables, 2009]
<https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm>
<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>

A hirdett költségvetési megszorításos elvekkel ellentétben éppen a gazdasági válságszakaszokban nőttek a leggyorsabban a költségvetési kiadások – a reális kihívások és kényszerek folytán. Ez a fenti statisztikában a 2007-es és a 2009-es adatok összehasonlításából is látható, az alábbi grafikon pedig 100 évre visszamenően is bizonyítja ugyanezt. A statisztikák azt is fehéren-feketén kimutatják, hogy még a reagani-thatcheri, durván államellenes retorikájú években is tovább nőtt az állami költségvetések aránya a fejlett országokban. Az alábbi grafikon az USA példáján mutatja a költségvetési újraelosztás folyamatos emelkedését a hetvenes-nyolcvanas években is, csak a kilencvenes években mutatkozott ideiglenesen kisebb csökkenés. Az Egyesült Királyságban is hasonló volt a helyzet.

1. ábra: Amerikai kormányzati kiadások

Forrás: <http://www.economicjunkie.com/us-government-spending-1902-2010/>

3. A legfejlettebb országok és a nemzetközi intézmények az államellenes gazdasági elveket és gyakorlatot elsősorban nem a centrumországokra vonatkoztatják, hanem a liberalizáció és piacnyitás felé terelt félperifériás és perifériás országokra.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi cégek minél nagyobb árumennyiséget akarnak a kevésbé fejlett országok piacain elhelyezni, a szolgáltatási piac üzletéből is „szabadon” akarnak részesülni. Az ún. Washingtoni Konszenzus elvei, melyek között a privatizáció, a liberalizáció és nem utolsósorban a piacnyitás a legfontosabb, pontosan ezt a célt szolgálja. Tehát az állam tulajdonosi és regulációs szerepét is csökkenteniük kell. Az egyre nagyobb konkurenciaharc, fizetési nehézségekkel szembesülő kevésbé fejlett országoktól az adóssághozzájárulás jegyében is megkövetelik (pl. az IMF ún. feltételeességi előírásainak keretében) a neoliberális elvek érvényesítését. Rendkívül szűklátókörűen, a gazdasági megszorítások révén erőltetik a rövid távú adósságtörlesztést, még akkor is, ha az országok gazdasága (és társadalma) beleroppan, és ezzel hosszú távú fizetőképességük gyengül, akár ellehetetlenül (pl. Görögország esetében, amely a súlyos megszorítások, a 25%-os GDP csökkenés után, 2016 közepére újra majdnem fizetéseképtelenné vált).

Ugyanakkor a fejlett országok távolról sem érvényesítik saját magukra ezeket a játékszabályokat. Az OECD és az IMF is némi költségvetési rásegítést, policy mixet szorgalmaz a jelenlegi depressziós időszakban. A valóságban, főleg 2008 óta, a gazdasági nehézségek és egyensúlyi zavarok esetén a fejlett országok nem visszafelé, a megszorításokba menekültek, hanem akár a nemzetgazdasági mérlegegyensúlyi állapot romlása, az elmaradott országokénál sokkal nagyobb (!) és növekvő állami eladósodás mellett is, újra és újra, banki és befektetői mentőprogramokat, keresletösztönző, pénzteremtő akciókat valósítottak meg.

2. AZ 1997-2000-ES FÉLPERIFÉRIÁS VÁLSÁGOK HATÁSA AZ ÚJKEYNESIÁNUS ELMÉLETEKRE (PÁRHUZAMOS ELEMZÉS)

Az állam szerepével foglalkozó gazdaságelméletek nem csupán a 2007-2008-ban indult nagy válság hatására kezdtek módosulni. A kilencvenes évek végi félperifériás (és részben a kétezres évek eleji, elsősorban a centrumországokat érintő) válság⁹ kétirányú hatással volt az állam szerepét tárgyaló elméletekre.

⁹ Utóbbi nagyon ritkán említik az elemzésekben, annak ellenére, hogy ennek volt nagyobb a világgazdasági jelentősége. Nem szívesen hozzák szóba ugyanis, hogy az USA a 2001-2002-es válsága során lényegében véve már felhasználta mindazokat a gazdaságmentő és ösztönző, keynesi ihletettségű államgazdasági módszereket (cégmentés, pénzteremtés, gazdaságösztönző költségvetési csomag, nyíltabb és bűjtetett importvédelem), amelyeket 2008-2009-ben, és részben azt követően is, immár a korábbinál nagyobb nagyságrendben alkalmazott.

A közgazdászok egy része a délkelet-ázsiai országok, Oroszország és Latin-Amerika egyes országainak megingását – lényegében hibásan¹⁰ – az állami gazdaságpolitika kudarcaként, általában az állam gazdasági szerepének, a fejlesztő államnak a válságaként élte meg. Ezt a gondolatot mindenekelőtt a neoliberális irányzatok hangoztatták, ezzel erősítették meg a korábbi, az állam szerepét minél inkább zárójelbe tevő gondolataikat. Ez a szkepticizmus bizonyos mértékig a fejlődésgazdaságtani és fejlesztő állam koncepció képviselőire is hatott. Erről lesz szó ebben a fejezetben.

Mások, akkor még nem sokan, a kilencvenes évek végi (1997–2000-es) félperifériás és a kétezrek évek kezdetén bekövetkezett centrumokat érintő (2001–2002-es) válságsorozat nyomán felfigyeltek a halmozódó globális egyensúlyi zavarokra, a pénzügyi luftballonok és a spekuláció veszélyeire. Az akkori válságokat a nemzetközi gazdaság neoliberális működési rendjére vezették vissza, azt hosszabb távon fenntarthatatlannak tartották. Róluk, főleg legkiemelőbb képviselőjükről, Joseph Stiglitzről szól a következő, 3. fejezet.

*

A jelen kutatási program keretében Ricz Judit tanulmánya [2015] kitűnően bemutatja, hogy a fejlesztő állam koncepciót képviselő keynesi alapú gazdaságtani irányzatok az elmúlt évtizedekben – számot vetve az új neoliberális világrenddel, a reális erőviszonyokkal – milyen jelentős engedményeket tettek a szabadpiaci szemléletnek. Ricz jól követhetően ismerteti az 1980-as évek elején, Chalmers Johnson munkássága nyomán megindult, és mindmáig tartó szerteágazó elméleti vita irányzatait a fejlesztő államról. Mindazonáltal magam másként értékelem a fejlesztő állam koncepció és hatásának elgyengülését, mint Ricz Judit. Erről lesz szó az alábbiakban.¹¹

Szó szerint érdemes idézni Ricz tömör összefoglalását a fő tendenciákról: „A fejlesztő államokkal foglalkozó klasszikus szerzők többnyire fenntartották az aktív állami szerepvállalás melletti elköteleződésüket [Johnson, 1998, 1999; Wade, 2010, 2014; Amsden-Chu, 2003; Woo, 2007], de jellemzően átértékeltek, finomították korábbi érvelésüket, valamint a válság hatására értelemszerűen a változásokhoz való alkalmazkodást emelték ki. Jól mutatják mindezt az újonnan megjelent írások címei is: egyes szerzők a fejlesztő állam átváltozásáról, az adaptív, flexibilis fejlesztő államról [Weiss, 1998; 2000;

10 A félperifériás válságokat valójában a nagy külföldi befektető társaságok okozták az adott országok pénznemei elleni spekulációs támadással és a hirtelen többmilliárd dolláros nagyságrendű tőke kivonással.

11 Itt megemlítem, Ricz is utal rá, hogy a (főleg a délkelet-ázsiai iparosodó országok tapasztalatait feldolgozó) fejlesztő állam vita csak az egyik fontos leágazása az állam gazdasági szerepével foglalkozó, elméleti tisztázó iskoláknak. A második világháború utáni keynesi gyökerű elméleti irányzatok (iskolák) – többé-kevésbé idősorrendben – nagyjából a következők voltak: szabályozott kapitalizmus, tervezett kapitalizmus, magán-állami vegyesgazdaság, jóléti állam, ipari társadalom, posztkeynesiánus (vagy újkeynesiánus) eklektika, neoinstitucionalizmus, új növekedési elmélet, új gazdaságföldrajz, új kereskedelemelmélet. A fejlődő országok vonatkozásában pedig – a centrum-periféria viszonyt tárgyaló függőségi és kizsákmányolási elméletekhez kötődően – a latin-amerikai strukturalizmus és az ún. fejlődéselméletek vagy fejlődésgazdaságtan, melyek a hatvanas években születtek, és ma is utóvédharcot folytatnak [lásd: Farkas, 2002; Farkas, 2011].

O'Riain, 2000; Low, 2004; Wong, 2004], mások a demokratikus fejlesztő államról [Robinson – White, 1998], míg sokan a fejlesztő állam válságáról, hanyatlásáról, vég(zet)éről írtak [Pang, 2000; Benczes, 2002; Beeson, 2004; Williams, 2014]” [Riciz 2015: 24].¹² Riciz részletesebben is bemutatja az állami szerepvállalással megvalósuló iparosítással, a hiányos demokráciával és jogállamisággal, több országban a haverkapitalizmussal, az ázsiai értékrenddel kapcsolatos kritikusabb nézeteket.

Paul Krugmant is idézi, aki az ázsiai válság nyomán szkeptikus nézeteknek adott hangot, kijelelve, hogy a korábbi ázsiai sikerek elsősorban a szorgalmas munkának és nem másnak köszönhetőek. Továbbá ezeket az eredményeket a szocialista kísérletekhez hasonlóan délibábnak nevezte (ez nyilvánvalóan nem volt igaz, az 5% körüli átlagos gazdasági növekedés nem délibáb – a szerző). Magát a tervezést is illúzióknak tartotta, amit a tervezéstől független gyors növekedés tett lehetővé [Riciz, 2015: 29].¹³ Azt gondolom, hogy Krugman ezen megállapításai csupán az ázsiai válság közvetlen hatására születtek. Ő afféle liberális neokeynesiánusként a legfejlettebb országok esetében mindig is elismerte, hangsúlyozta – igaz inkább a recessziós időszakokban – a beruházások akár állami monetáris és fiskális eszközökkel való növelésének szükségességét, a nemzetközi versenyképességi hierarchiában elfoglalt helyezés megőrzésének állami támogatását („új gazdaságföldrajz”). Ugyanakkor, a monetarizmus (Milton Friedmannhoz) hasonlóan, az ilyen állami ösztönzést inkább csak rövid távon tartotta és tartja hatékonynak. Erről még szó lesz alább, a 4. fejezetben.

A tényleges folyamatokat értékelve pedig – más szerzőkre is hivatkozva – azt állapítja meg Riciz Judit, hogy „az 1980-as, 1990-es évektől kezdődően megfigyelhető gazdasági nyitás, liberalizáció és dereguláció mentén, majd a 1997-99-es válság nyomán a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap hagyományos irányelvei mentén megvalósított válságkezelés, strukturális kiigazítás és reformok mind a piac térnyerését és a *hagyományos fejlesztő állam visszaszorítását, hanyatlását jelentették*” [i. m.: 33]. Mindez szűkebb értelemben, tényszerűen valóban így volt. A *lényeg azonban a folyamatok értelmezésében, a folyamatokat hajtó érdekviszonyokban rejlik*. Ugyanis a bajba került államokban tényleg – megjegyzem óvatos, részleges, sokszor csak látszólagos – liberalizációs, elsősorban piacnyitó intézkedéseket hoztak, de ezeket nem önszántukból, lényegében nem saját tapasztalataik alapján tették. A válságot követő konszolidációt pénzügyileg is támogató nemzetközi intézmények, elsősorban a Nemzetközi Valutaalap, a segítség feltételül (IMF-es szakzsargonnal „feltételeességül”) szabta, írta elő a piacnyitást, a piacszabályozó előírások lazítását. De hiszen Riciz is a Világbank és a Valutaalap irányelveit említette az iménti idézetben, s dolgozatában ezt másutt is szóba hozza! A liberalizáció, a neoliberais gazdasági világrend kialakításában pedig – mint már szó volt róla – a legnagyobb cégek és tőketársaságok szükségszerű (törvényszerű, a tőkekoncentráció folyamatából adódó) piachódító és profitérdeke manifesztálódik.

12 A Riciz Judit által itt idézett forrásokkal nem „tupíroztam” fel az irodalomjegyzékemet, de a könnyebb keresés érdekében a jegyzék végén, Riciz Judit neve alatt külön szerepeltetem azokat. Egyes, általam is fel dolgozott szakirodalmak mindkét jegyzékben szerepelnek.

13 Lásd az irodalomjegyzék végén Riciz Judit forrásait [Krugman, 1994; Krugman, 1997].

A liberalizáció irányába vezető külső kényszer annál is inkább „indokolatlan” volt, mert magukért a válságokért – minden utólagos ellenkező híreszteléssel ellentétben – nem az érintett félperifériás, gyorsan iparosodó, állami ösztönzést, iparpolitikát és bizonyos mértékű belső piacvédelmet¹⁴ megvalósító országok voltak alapjában véve a felelősök. A valódi háttér a nemzetközi pénzügyi luftballon volt, azon belül – ahogyan az imént már említettük – az érintett országok pénznemei elleni spekulációs támadások, illetve a centrum nagy befektető társaságainak hirtelen, országonként is milliárd dollár nagyságrendű tőke kivonásai.

Ha figyelembe vesszük, hogy a délkelet-ázsiai kistigrisek évtizedekig a világgazdasági átlagot jóval meghaladó ütemben növekedtek, ha tudjuk, hogy a kilencvenes évek végi hirtelen válságait elsősorban a nemzetközi spekuláció okozta, s nem a belső bajaik, és ha azt is belátjuk, hogy az állam szerepét gyengítő neoliberális reformokat elsősorban nem saját tapasztalataik alapján, hanem külső kényszerre hajtották végre, akkor az én megítélésem szerint nem beszélhetünk a fejlesztő állam kudarcáról. Ennek a logikai összefüggésnek a részletesebb, további tényekkel való alátámasztására itt nincs mód. Megerősítésül azonban Björn Hettne-t, a fejlődésgazdaságtan egyik legnevesebb művelőjét idézem. A fejlődéstudományok történetét és tapasztalatait feldolgozó művében – még az ázsiai válságok előtt – arról írt, hogy ezek az állam fejlesztő és szociális funkcióit (az ázsiai országok tapasztalatai alapján is) nagyon is fontosnak tartó elméletek a második világháború után a gyakorlat szempontjából többé-kevésbé relevánsak voltak, több országban sikerrel alkalmazták azokat. S bár „elméleti relevanciájuk” megmaradt, a neoliberális korszakban elvesztették „politikai relevanciájukat” [Hettne, 1995: 5]. Tehát, szerintem nem maga a fejlesztő állam paradigma bukott meg, hanem az alkalmazhatósága szűkült a kapitalizmus egy meghatározott történelmi szakaszában, a nemzetközi környezet változása, a legnagyobb tőkéscsoportok által hajtott globalizáció és általános liberalizáció-dereguláció következtében. A nemzetközi gazdasági környezet változásait Ricz Judit is gazdagon elemzi, és részlegesen figyelembe is veszi.

3. EGY MIKROÖKONÓMIÁS KÖZGAZDA „ÁTÁLLÁSA”: JOSEPH STIGLITZ

Részben a neoliberális korszak ellentmondásos hatásai nyomán, részben a gazdaság valódi szükségleteit figyelembe véve, már a nyolcvanas évek második felétől erősödően volt a nagyágyúkat is felvonultató, az állam bizonyos szerepvállalásainak fontosságát újra hangsúlyozó, elsősorban a legfejlettebb országok viszonyaira koncentráló szakirodalom. Többnyire nem az állam széles spektrumú gazdasági szerepében gondolkoztak, de egy-egy területen az állami beavatkozást, az állami rásegítést nagyon fontosnak tartották. Lásd a *public chose* és *public economics* irányzatát, ezen belül pl. Olson [1987] gondolatait; Paul Romert [1990], aki az állam technológiai fejlődésben játszott nélkülözhetetlen

¹⁴ Az ötvenes-hatvanas években, a megszülető ázsiai szocialista országok ellenében, politikai megfontolásból éppen az USA nyitotta meg a piacait a későbbi kistigrisek előtt anélkül, hogy ragaszkodott volna azok piacának liberalizálásához! Akkoriban a Világbank is teljes mellszélességgel támogatta a gazdaságtervezést és a keynesiánus gazdaságösztönzést ezekben az országokban!

szerepét vizsgálta; az *új gazdaságföldrajz* irányzatát és Paul Krugman [1991] nézetét az országok pozíciójának fontosságáról a stratégiai ágazatok nemzetközi hierarchiájában, és e tekintetben az állam nélkülözhetetlen segítő szerepéről; Portert [1990], aki akár állami szubvenciókat is helyeselt a nemzetközi versenyképesség javítása érdekében; az *új kereskedelemelméletet* és abban pl. Gilpin [2004] politikai gazdaságtani gondolatait a nem tökéletesen működő piacról, a növekvő iparágak és a hazai vállalkozások állami védelméről, továbbá az állam szerepéről a kereskedelmi mérleg egyensúlyban tartásában [részletesebben lásd pl.: Farkas, 2007: 237–244].

Az elsősorban a feltörekvő országokat sújtó, 1997–2000-es ázsiai és latin-amerikai válságok, majd részben a 2001–2002-es világgazdasági kifulladás és az ezzel járó tözsdezuhanások, az egyre világosabban kirajzolódó és súlyosbodó globális egyensúlytalanságok, az IMF által diktált gazdaságpolitikák (a washingtoni konszenzus) kudarcai, a világbankos programok több mint ellentmondásos társadalmi hatásai (a SAPRI vizsgálat),¹⁵ egyes Világbankon belül és más nemzetközi szervezeteknél készült kritikusabb eredményű elemzések – mind-mind arra vezették a Világbank akkori alelnökét, vezető közgazdászát, az azóta Nobel-díjat kapott *Joseph Stiglitz*t, hogy szakítson korábbi közgazdasági gyökereivel. Közgazdasági nézeteinek újrafogalmazása nyomán a Szociális Világforum nézeteivel kezdett szimpatizálni. A kétezres évek közepén részt is vett, fel szólalt az egyik Mumbaiban (a volt Bombayben) tartott Világforumon.

Bennünket persze az állam szerepével kapcsolatos nézetei izgatnak, s mivel ezzel az általunk elért szakirodalomban ő foglalkozott a legmélyebben és a legszínvonalasabban, s mivel igen jelentős Stiglitz nemzetközi hatása – sok ország vezető politikusai, gazdaságirányítói folyamatosan konzultálnak vele –, részletesebben szólunk nézeteiről.

Ha sorrendben haladunk, először a nemzetközi folyamatok, a globalizáció „visszáságainak” elemzése kapcsán írta le a szabadpiac és az állam szerepével kapcsolatos legáltalánosabb gondolatait a kétezres évek elején. A piaci anomáliákra, a piaci viszonyok által újratermelődő válságokra hivatkozott, amikor az állami beavatkozás szükségességére hívta fel a figyelmet: „A közgazdaságtan tudománya az elmúlt ötven év alatt megmagyarázta, hogy a piacok miért és milyen körülmények között működnek jól és mikor nem. Kimutatta, hogy a piacokon hogyan alakul alulteljesítés egyes dolgokból – például alaputatásból – és hogyan túlteljesítés másokból – például környezetszennyezésből. A legdrámaiabb piaci diszfunkció a periodikusan jelentkező válság, a recesszió és a hanyatlás, amely az elmúlt kétszáz évben nagy károkat okozott a kapitalizmusnak, és amely miatt rengeteg munkás veszítette el az állását, a tőkeállomány nagy részét pedig kihasználatlanul hagyta. Bár ezek a piaci hibák legnyilvánvalóbb példái, számtalan bonyolultabb diszfunkció létezik, olyan esetek, amikor a piac kudarcot vallott abban, hogy hatékony végeredményt produkáljon.

15 A SAPRI (Structural Adjustment Participatory Review Initiative) a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap ún. washingtoni konszenzuson, liberalizáción és restriktciókon alapuló strukturális-átalakító programjainak, konkrét projektjeinek ellentmondásos következményeit vizsgálta néhány országban, köztük Magyarországon. Amerikai civilszervezetek kezdeményezésére világszerte 1200 civilszervezet adta a nevét a programhoz. A Világbank szakemberei, a kormányok és a civilek együtt végezték a vizsgálatokat. A Világbank részéről Stiglitz irányította a kutatásokat. A magyar felmérés eredményeit lásd: Hoós – Lóránt [2000].

Az állam lényeges szerepet játszhat és játszott is nemcsak a piaci diszfunkciók mérséklésében, hanem a *társadalmi igazságosság* biztosításában is. A piaci folyamatok önmagukban sok ember számára csak kevés forrást biztosítanak a túléléshez. A legsikereesebb országokban, az Egyesült Államokban és Kelet-Ázsiában az állam töltötte be ezt az űrt, és nagyrészt meglehetősen sikerrel” [Stiglitz, 2003: 226-227] (kurzív az eredetiben). Ezután Stiglitz az államnak a közoktatásban, infrastruktúrafejlesztésben, a pénzügyi rendszer és a tőkepiacok szabályozásában, a szegényeket fenntartó biztonsági háló megteremtésében betöltött szerepét emeli ki.¹⁶

Az idézett szövegben az a legfantasztikusabb, hogy az Egyesült Államokat sikeres állami szerepvállalásos országgént említi! Ez a megállapítás szinte tabunak számít a közgazdasági szakirodalomban, a nemzetközi pénzügyi szervezetek kiadványaiban is. Nemcsak arról van szó, hogy – mint már elemeztük – az USA-ban a költségvetés aránya a GDP százalékában legalább 10 százalékponttal emelkedett az utóbbi 40-50 évben, s a hetvenes évek óta a válságok idején 33-34%-ról 37-38%-ra, majd a 2008-as krach nyomán 40% fölé emelkedett (utána kissé csökkent),¹⁷ azaz a válságok során nagy állami tökeinjekciót kapott a gazdaság. Az igazán leleplező helyzet az, hogy kormányzati szinten hosszú évtizedek óta változatlanul a keynesi időkben kidolgozott modellek alapján határozzák meg a kormányok gazdaságpolitikáját, a következő évi költségvetés szerkezetét! Továbbá a válságok idején (2001-ben is) jelentős állami gazdaságösztönző programokat indítottak, ami a 2008-as krízis után vált igazán hatalmassá. Ugyanakkor – itt a hangsúly kedvéért megismétlem – az USA az IMF-en keresztül, ezzel összhangban pedig a mainstream közgazdaságtan is, minden más országtól, főleg az (USA-nál többnyire kevésbé) eladósodott országoktól az adósságtörlesztést rövid távon is erőltetetten forszírozó, de hosszabb távon a gazdaságra káros, megszorító, az állam gazdaságirányító szerepét leépítő, privatizációs politikát követel. Ez a kettősség szerintem a konkurenciaharc és a függőségi viszonyok része.

E dichotómiát Stiglitz is kifejezetten hangsúlyozza, pl. a nemzetközi kereskedelmi tárgyalások kapcsán „mivel ezek voltak a globális egyenlőtlenségek és a fejlett nyugati országok képmutatásának nyilvánvaló szimbólumai” [Stiglitz, 2003: 253]. Míg a fejlődő országoktól piacnyitást követeltek, a textil- és agrártermékek vonatkozásában állami piacvédő lépéseket tettek az USA-ban. A fejlődő országok versenyképes ipari termékeivel szemben globális acél- és alumíniumkartelleket kezdek szervezni.¹⁸ A fejlett országok a pénzügyi szolgáltatások nemzetközi piacát folyamatosan mentesíteni akarják az állami szabályozástól, ugyanakkor ellenállnak az építőipar és a tengeri szolgáltatások liberalizációjának – sorolja Stiglitz.

16 A *viharos kilencvenes évek* (2005) című művében Stiglitz a fiatalabb Bush és Clinton elnöksége idején szerzett tapasztalatait írja le. Megírja, hogy Clinton elnök idején, amikor ő maga az elnök gazdasági tanácsadó testületének tagja volt, erős ortodox nyomás nehezedett rá annak érdekében, hogy vonja vissza az állam szerepével kapcsolatos változó nézeteit...

17 <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm>

18 Hozzáteszem, az Egyesült Államok időnként acélipari védintézkedéseket is hozott pl. a kínai acéltermékek ellen(szerző).

Globalizációval kapcsolatos elemzésének egyik végkövetkeztetése: *a gazdasági globalizációból „azok az országok profitáltak a legtöbbet, amelyek maguk vették kézbe a soruk irányítását, és felismerték az állam fejlődésben játszott szerepét, ahelyett, hogy a – saját problémáit magától megoldó – önszabályozó piac eszméjére támaszkodtak volna”* [uo.: 256, kiemelés a szerzőtől]. Nem rejtí véka alá: a világgazdaság állapota (még a 2008-as válság előtt írta!) a harmincas évekre emlékezteti, amikor Keynes az állami beavatkozás szükségességét hirdette, de egy ideig ezért pellengérre állították [uo.: 257].

Annak érdekében, hogy egységben tekintsük át Joseph Stiglitz egyre radikalizálódó nézeteit az állam szerepéről, itt átlépjük a szakaszhatárt, amelyet a 2007-től felszínre tört pénzügyi válság és a 2008 őszétől kezdődött globális recesszió jelentett.

A 21. századi nagy válság tapasztalatairól 2010-ben jelent meg *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy* című könyve. Abból indul ki, hogy a válság nyomán majdnem mindenki az állami beavatkozás szükségességéről beszél. Létezik azonban továbbra is a piaci fundamentalizmus, amely a valóság semmilyen figyelmeztetésére sem reagál [Stiglitz, 2010: 12]. Pedig már az ázsiai válságok idején is nevetséges volt, amikor az IMF megszorításokat követelt. Nem is tartották be azokat [uo.: 16]. Reagan és Thatcher piaci forradalma pedig a piacok kudarcához vezetett.

Ezekkel szemben, ha az állam „jól csinálja a dolgát, kevesebb szerencsétlenség (accidents) lesz, s ha mégis bekövetkeznek balesetek, azok kevésbé lesznek költségesek” [uo.: 17]. A fiskális konzervatívok és keynesi politika hívei között azért van vita, mert utóbbiak szerint válság esetén költségvetési deficitbe kell menni a gazdasági ösztönzés érdekében [uo.: 59]. Márpedig a valóság az, hogy a kapitalizmus történetében az egyetlen gyors növekedési szakasz a második világháború utáni negyedszázad volt, amikor keynesi politikát alkalmaztak, s mégsem képződtek buborékok [uo.: 82].

A jelenlegi „válság pedig világossá tette, hogy az önszabályozás [...] nem működik. A bankok nem tudták kezelni a saját rizikóikat” [uo.: 149]. *Egy Új Kapitalista Rendre van szükség! A legfontosabb e tekintetben a piac és az állam egyensúlyának megteremtése* – írja ugyanitt.

E fontos könyv legértékesebb fejezete *Az állam szerepe* címet viseli. A svéd állam kiterjedt és szerteágazó aktivitását állítja szembe az amerikaival, konstatálja az európai ország gyorsabb gazdasági növekedését. A magasabb foglalkoztatottság és a szociális biztonság, azaz a „jóléti állam” – a bizalom révén – „innovatív társadalmat” hozott létre – mondja Stiglitz. Hozzáteszi: a svédek „nem süllyedtek mocsárba holmi ideológiai előfeltételezések miatt” [uo.: 197].

Az Egyesült Államokban a válság miatt részben állami tulajdonba vett bankok ügyéről szólva *Herbert Simon* (szerinte úttörő jelentőségű) művét emlegeti Stiglitz, melyben a modern cégek működését elemezte és ezért 1978-ban Nobel-díjat kapott. Ez arról szólt, hogy a kapitalista és az állami (kormányzati) cégek közötti különbség el van túlozva a szakirodalomban. Például a menedzserek és a munkások ösztönzési rendszere ugyanaz – emeli ki –, akár profitorientált, akár nonprofit cégről, akár bürokratikus szervezetről van szó. Vannak példák hatékony és nem hatékony vállalkozásokra az állami és a magáncégek esetében egyaránt. Kiemeli, hogy Dél-Koreában és Tajvanon a nagy állami acélgyárak hatékonyabbak voltak, mint a magántulajdonú amerikaiak [uo.: 198].

Stiglitz azt is „kibeszéli”, amiről talán ideológiai fegyelemből hallgatni szoktak a főirányú közgazdák. Feltárja, hogy a nemzetközi szerződéseit ellenében az amerikai szö-

vetségi költségvetésből – a konzervatív kormányok idején is – közvetlenül vagy közvetve, egyes ágazatok (gyapottermesztés, bányászat, acélipar, autóipar, mikroelektronika) jelentős, százmilliárd dollár nagyságrendű támogatásokat és nagy adókönyvitéseket kaptak. Az amerikai történelem eddig legnagyobb, a korábbiakat többszörösen meghaladó – támogatásokat szolgáló – jövedelemátcsoportosítása pedig a legutóbbi válsággal valósult meg.

A közgazdászok – írja – az elmúlt 35 évben feltárták, hogy a piacok milyen területeken nem tudták összeegyeztetni a gazdasági és a társadalmi célokat. A listán pl. a monopolhelyzetek, az externáliák (külső hatások) és az információhiány szerepel. A helyzet ironiája Stiglitz szerint, hogy most a baloldálnak kell aktív szerepet vállalnia – pl. a trösztellenes törvény megerősítésével – a piac normális működése érdekében. *„A piac normális működését és a piac legnyilvánvalóbb kudarcainak kezelését valójában az államnak kell biztosítania. Ilyen a periodikus munkanélküliség és kapacitás-kihasználatlanság, a recesszió és a depresszió, melyek a kapitalizmust jellemzik”* [uo.: 201], kiemelés a szerzőtől]. És itt visszatér arra is, hogy *az államnak eliminálnia kell a szociálisan elfogadhatatlan következményeket, biztosítania kell mindenki számára a túlélést, csökkentenie kell a kizsákmányolást* [uo.: 204].

Közben azért némi megszorítást tesz az állam szerepének kiterjedtségét illetően. Ezt írja: „lehet, hogy egy New Deal típusú szabályozás nem működne manapság, de amire szükség van, az nem az általános dereguláció, hanem egyes területeken több, más területeken kevesebb szabályozás” [uo.: 205].

Ugyanakkor aláhúzza, hogy az innovációs gazdaság összességében erős államot követelhet a jövőben (az Egyesült Államokban). *A technikai fejlődés, a kutatás-fejlesztés ösztönzése és a nemzetközi versenyképesség javítása állami rásegítést követel. Továbbá az innováció területén is fontos a gazdasági érdekek összehangolása a társadalmi haszonnal.* (A dohányipart hozza fel elrettentő példaként.)

Mindezekén túl az államnak szabályoznia kell a gazdaságot, most különösen a pénzügyi piacot. Jórészt ismétlés, de érdemes idézni: „A szabályozáshoz pedig pénzt kell költeni a kutatásokra, a technikára, az infrastruktúrára és a szociális védelem bizonyos formáira [...] A kormány monetáris politikát alkalmaz, gondoskodik a nemzetvédelemről, a rendőrségről, a tűzoltóságról és más közszolgáltatásokról. Amikor a piacok kudarcot vallanak, az állam vállalja a rendteremtést. És ennek tudatában a kormánynak minden lehetségest meg kell tennie a megrázkódtatások elkerülése érdekében.” [uo.: 207]. Stiglitz ezen könyvének egyik látványos gondolata itt is szerepel: *„A jelen nagy kihívása egy Új Kapitalizmus létrehozása”* [uo.: 208, kurzív a szerzőtől].

Elkeseredetten említi, hogy a katonai, pénzügyi, gyógyszeripari, olaj- és szénlobbi csoportok beszűkítik az állami mozgásteret [uo.: 294].

A könyv végkövetkeztetése az, hogy a válság előtti világhoz már nincs visszatérés, azt azonban, hogy milyen mélyek lesznek a változások, nem lehet tudni. Még az sem biztos, hogy jó irányúak lesznek a módosulások. *„Megváltoztattunk nem csupán intézményeket [...] hanem a kapitalizmus működési módját is. Azonban ez csak 'pótkapitalizmus', homályos játékszabályokkal, de előre látható következménnyel: az eljövendő válsággal [...] A költségvetési kiadások kockázatosabbak, hiába ígértünk új szabályozást [...] Átláthatóságot ígértünk, s közben a bankok nagyobb teret kaptak a könyvelési manipulációikhoz [...] A játékszabályok globálisan is változtak. A Washingtoni konszenzusnak megfelelő*

politika és a piaci fundamentalizmus immár halott [...] A szegény országok egyszerűen nem tudják úgy támogatni a vállalataikat, mint a gazdag országok, és ez azzal a rizikóval jár, hogy felvásárolják azokat [...] A várt reform, amely majd megmutatja, hogy a globalizációt hogyan kell menedzselni, még nagyon távol van [...] A fő kérdés az, hogy vajon megragadjuk-e az alkalmat a piac és az állam, az individualizmus és a közérdek, az ember és a természet, az erőforrások és a következmények közötti egyensúly iránti érzékenységünk helyreállítására?” [uo.: 296].

Az állam szerepével kapcsolatos gondolatait Stiglitz több tekintetben tovább boncolgatta budapesti előadásában, 2014 novemberében. Például kifejtette, hogy *a piacok maguktól nem teremtenek elég munkahelyet*, ehhez állami rásegítésre és innovációkra van szükség. A K+F és általában az innováció területén nagyon károsnak tartja a magánérdekek érvényesülését. „Ha már pénzről szól a dolog, akkor teljesen más erők működnek közre, mintha a tudás terjesztéséről” – mondta. Elméleti általánosításra is vállalkozott. Adam Smithre utalva kifejtette, hogy *nincs „láthatatlan kéz” a gazdaságban, mondván, „a kéz azért láthatatlan, mert nem is létezik, az államnak kell a gazdaságot szabályoznia a közjó érdekében”* [Kósa, 2014, kiemelés a szerzőtől].

A hvg.hu tudósítása szerint Stiglitz kifejtette, hogy *minden gazdaságnak szüksége van egy erős, a kormány által megfogalmazott, világos célokat szolgáló gazdaságpolitikára*. Ebben korábban a nemzetközi intézmények is komoly hibákat vétettek. Példaként említette, hogy Koreának a Világbank és az IMF is azt javasolta annak idején, hogy próbáljon a rizstermesztésre koncentrálni, és a növekvő délkelet-ázsiai igényeket kielégíteni. „Szerencsére a koreaiak ennél magasabbra tekintettek, és ők rizs helyett acélt akartak termelni, és kitartottak emellett, ezért lehettek a világ egyik legsikeresebb gazdasága” – mondta [uo.].

4. A 2007-2008-BAN INDULT NAGY VÁLSÁG HATÁSA: MEGINGÓ NEOLIBERÁLISOK, RADIKALIZÁLÓDÓ ÚJKEYNESI ELMÉLETEK

Az elmúlt háromnegyed évszázad legnagyobb válsága egyes korábban egyértelműen neoliberais közgazdászok körében is nagy megrázkódtatást okozott.¹⁹ Közismert, hogy Martin Wolf, a Financial Times korábban lelkesen neoliberális vezető közgazdásza, a Bear Sterns állami megmentése kapcsán kijelentette: „Emlékezzünk 2008. március 14-ére: ez volt az a nap, amelyen a globális szabadpiaci kapitalizmus álma meghalt”. Wolf ugyanitt Joseph Ackermannnt, a Deutsche Bank vezérigazgatóját idézte, aki kijelentette „már nem hiszek a szabadpiac öngyógyító képességében” [Wolf, 2008]. Henry Paulson, aki 2006-tól 2009 januárjáig, tehát a válság kitörése alatt az USA pénzügyminisztere volt, korábban pedig a szabadpiac egyik nagy szószólója, s e tekintetben a kínai kormány „tanácsadója”, immár azt nyilatkozta, hogy a válság egyik fő oka az állam tétlensége volt. Az ugyancsak liberális Ben Bernankeval, a Fed akkori vezetőjével együtt Paulson állította össze a hatalmas válságkezelő, keynesi típusú mentőcsomagot. A Lehman Brothers összeomlása

¹⁹ A következő két bekezdésben szereplő információk forrása – ha nincs más jelölve – a Wikipedia címszáva: 2008-2009 Keynesian resurgence.

után Bernanke bevallotta: „döbönt hitetlenkedés” állapotában van, mivel összeomlott az egész „intellektuális építmény” [idézi Krugman, 2012/b: 127].²⁰ Azt is kijelentette, hogy „roosevelti elszántság” és „kvantitatív enyhítés” szükséges [uo.: 262], továbbá ha kell, helikopterre száll, és számolatlanul szórja a dollárokat a gazdaságösztönzés érdekében. Igaz, 2010-re már – feltehetően az ellenérdekelt gazdasági körök és a Republikánus Párt korifeusainak nyomására – Bernanke már részben visszakozott. Politikusként már nem tartotta teljesen megfelelő eszköznek a válság hatására közgazdászként átmene- tileg általa is fontosnak tartott fiskális eszközök alkalmazását. *Richard Posner* 2009-es könyvében, melynek címe *The Failure of Capitalism*, deklaráltan átállt a keynesi oldalra. Ezt azonban Posner óvatosan tette. Egyik oldalról egyértelműen a magára hagyott piac kudarcáról, általában a kapitalizmus válságáról beszél [Posner, 2009/a: 240]. Robert Lucasnak is „odaszól”, miszerint a makroökonómiája mégsem volt sikeres [uo.: 286-287]. Ugyanakkor elkerüli, hogy az állam szerepéről szélesebb értelemben szóljon, inkább a pénzügyi piacok szükséges szabályozására koncentrál. Sőt, egy a könyvhöz kapcsolódó interjúban kritika alá vonta pl. a General Motors kivásárlását, mondván, hogy az növelte az üzleti bizonytalanságot és túlságosan elnyomta az állam javára a piac-állam egyen- súlyt [Posner, 2009/b].

Az első fejezetben már idéztük a nagy nemzetközi intézmények nagy válság előtt született anyagait, melyek az állami szerepvállalás irányába nyitottabbnak mutatkoztak. A válság bekövetkezését követően e szervezetek közül talán az IMF-nél következett be a legnagyobb szemléletváltás, nyilván a valós helyzet nyomására, ugyanakkor kívülről nézve Christine Lagarde vezérigazgató hatására. Különösen 2015-től, az új globális mélyrecesszió lehetőségének felmerülésétől vált egyértelművé a hangnem. A legfrissebb világgazdasági jelentés előszavában [IMF, 2016b: XIV] ez szerepel: „*a monetáris politika nem tudja ellentételezni a jelenlegi kihívások összes terhet: azt ki kell egészíteni olyan poli- tikákkal, melyek a keresletet és a kínálatot közvetlenül növelik. Sok országban infrastru- kturális beruházásokra van szükség, ezt nagyon alacsony kamatokkal kell ösztönözni. A költségvetési mozgástérrel rendelkező országoknak nem szabad kihagyni ezt a lehetősé- get. Állami akciókkal kell ösztönözni a kutatást és fejlesztést [...]*” Ugyanakkor [...] a termelési és munkaerőpiaci strukturális reformok még rövid távon is fellendíthetik a ki- bocsátást, különösen, *ha költségvetési támogatással jár együtt.*” (Kiemelések a szerzőtől). Az IMF előbbi elemzésében a szociális kohézió erősítése is nagy hangsúlyt kap. A G20- ak pénzügyminiszterei ezt a fogadalmat írták alá 2016 májusában: „*a monetáris politika önmagában nem tudja biztosítani a kiegyensúlyozott növekedést. A fiskális stratégiánk célja a gazdaság támogatása. A költségvetési politikát rugalmasan fogjuk alkalmazni a gazdasági növekedés erősítése, a munkahelyteremtés és a bizalom erősítése érdekében [...]*” [IMF, 2016a, kiemelés a szerzőtől]. Az OECD tagországoknak szóló gazdaságpolitikai ajánlásaiban már évek óta ehhez hasonló tanácsok szorgalmazzák a fiskális eszközök kiterjesztett használatát.

20 Krugman *Elég legyen a válságból! Most!* (2012) című művében érdekes elemzést ad a neoliberalizmusból nem nagy következetességgel, de mégiscsak neokeynesianussá vedlett közgazdászokról. Lásd alább, e köny- ve tartalmának bemutatásánál!

A legnevesebb új- és posztkeynesiánus közgazdászok többsége a hetvenes évektől 2008-ig – nagy engedményt téve a neoliberális mainstreamnek – elfogadta, hogy a válságokból való kilábaláshoz legfeljebb monetáris eszközökre van szükség, az állami költségvetésből finanszírozott ösztönző programoknak pedig nincs jelentős hatásuk. A nagy válság kényszerítő körülményei között elsősorban éppen ezen változtattak. Robert Schiller, aki 2013-ban kapott közgazdasági Nobel-díjat, a válság kitörésétől kezdve (akárcsak Krugman és Stiglitz) hatalmas állami beavatkozást, költségvetési költségek tartott szükségesnek a pénzügyi krízis ellensúlyozására és a gazdasági növekedés érdekében. James K. Galbraith pedig éppen a 25. Milton Friedmann konferencián mondott hasonlókat, gazdagon idézve Keynest az állami szerep eszközrendszereiről. Robert Skidelsky, a leghíresebb Keynes monográfia szerzője, *Keynes: The Return of the Master* [2009] c. művében persze a mester visszatérésének örvend. Statisztikában hasonlítja össze a keynesi és a neoliberális korszak gazdasági teljesítményeit, statisztikailag bemutattva az előbbi szakasz gyorsabb növekedési ütemét és lényegesen alacsonyabb munkanélküliségi rátáit. Ehhez kapcsolódóan arról ír, hogy Keynes bizonyosan a makrogazdasági politikánk újragondolását javasolná, nagyobb hangsúllyal a gazdasági növekedés kiegyensúlyozottságára. Valamivel erősebb állami szerepet kezdeményezne, amely a beruházási hullámokat elsimítaná annak érdekében, hogy a gazdaságot megóvja a kiszámíthatatlan sokkaktól. Ha-Joong Chang²¹ a válságot követő brit gazdasági nehézségeket, lassú növekedést taglalva azt fejtette ki, hogy új gazdasági paradigmára van szükség. „Az állami költségvetést nem csupán könyvelési szerepben kell értelmezni, hanem a piaci kereslet, a nemzeti kohézió és a termelékenység-növekedés menedzsereként is [...] Ahelyett, hogy folyamatosan eszközbuborékokat fújnánk, meg kell találni a termelékenység növekedésére alapozott gazdasági növekedés elősegítésének útját” [Chang, 2014]. Ez nem más, mint a neoliberális modellel szemben a keynesi fejlesztő állam (viszsa)követelése a fejlett országok esetében is. Vito Tanzi²² a *Kormány versus piac* c. könyvében [2011] statisztikát hoz arra, hogy a 19. század második felétől a kétezres évekig az állami újraelosztás a GDP arányában folyamatosan emelkedve 5-10%-ról 35-50%-ra nőtt. Az ő véleménye is az, hogy a mostani válság bebizonyította: a piacok, főleg a pénzügyi piacok önkorrekciója tévesnek bizonyult [Tanzi, 2011: 312]. Szerinte ezt most sokan belátták, több ilyen tartalmú könyvet felsorol. Megfogalmazása szerint az államnak „precízen, hatékonyan, és nagy határozottsággal kell végeznie a tevékenységét, amely megfelel annak az alapvetően fontos szerepnek, amelyet az államnak be kellene töltenie a piactudományban” [uo.: 330]. Ugyanakkor megkorrekciót tesz: nem durva beavatkozás kell, nem szabad a piacot torzítani. Tanzi ezen túlmenően erősen hangsúlyozza a minél globálisabb szabályozás fontosságát, akár világszinten érvényes szabályok, akár nemzetközileg harmonizált nemzeti szabályozások formájában [uo.: 318].

21 A Cambridge-i Egyetemen a fejlődésgazdaságtan professzora, a washingtoni Center for Economic and Policy Research külső kutatója.

22 Az IMF pénzügyekkel foglalkozó osztályának 20 évig volt vezetője, a washingtoni Amerika Egyetem gazdasági tanszékének volt vezetője, korábbi olasz államtitkár, számos ország és nemzetközi szervezet szakértője.

Itt szólunk kicsit részletesebben *Paul Krugmanról*, akinek kiemelése azért szükséges, mert amellett, hogy a válság kapcsán elég konkrétan és sokoldalúan megírja, hogy szerinte milyen kapitalizmusra, milyen eszközökkel rendelkező államra lenne szükség az Egyesült Államokban, állásfoglalásai mindig fontosak, nagy visszhangot keltenek a New York Timesben megjelenő cikkei révén, melyeknek szakmai körökben is jelentős a súlyuk. A világ politikusai is gyakran kérik a szakvéleményét.

Mint a fejlesztő állam kapcsán szó volt róla, az ázsiai sikerek, majd a kilencvenes évek végi válságok után, Krugman dehonesztálóan nyilatkozott az állam szerepéről. Igaz, akkoriban nem általában az állami költségvetés szerepét, hanem elsősorban a központi tervezés hatékonyságát vonta kétségbe. A 2007-től indult válság után született írásaiban a tervezés önmagában nem, csak közvetve, a nagyobb jövedelemközpon-tosítás, a kiterjedtebb feladatú költségvetések kapcsán kerül szóba. Az bizonyos, hogy a világgazdasági nagy krízis hatására Krugman az állami szerepvállalás egyik egyértel-mű „propagandistája” lett.

A válság után először az egyik New York Timesban megjelent cikkében érintette az állam szerepe kérdéskört [Krugman, 2009]. Kijelentette: „Ronald Reagannek nem volt igaza: *időnként a magánszektor jelenti a problémát és az állam a megoldás*” (kiemelés a szerzőtől). Véleménye szerint az Obama elnök nevéhez fűződő gazdaságmentő prog-ramok ugyan megmentették a gazdaságot a nagy összeomlástól és stabilizáló hatással voltak, de összességében mégis elégtelennek tartotta azokat. Normális időben – írja – a költségvetési hiány rossz dolog, de most, a „II. Nagy Válság” során ez a kívánatos. E cikkének utolsó gondolata: a kisemberek pontosan értik a Nagy Állam szükségességét.

Krugman államfelfogásának gazdag tárháza a magyarul *Elég legyen a válságból! Most!* címen, 2012-ben megjelent műve. Igaz, elsősorban a kilábalás lehetőségei kapcsán érinti a kormányzat, elsősorban a költségvetési költekezés szerepét, de ebből teljesen világosan kibontakozik, hogy *a válság utáni korszakban lényegében teljes visszatérést követel a keynesi gazdaságelmélethez. Továbbá elemzéséből világossá válnak a legfontosabb köz-gazdasági iskolák erőviszonyai a válságot követően*. Ezért bővebben merítünk könyvéből.

Krugman humánus gondolatok köré építi fel mondanivalóját ebben a művében. Az emberek szenvedéséről és a kereslet hiányáról értekezik, melyeknek oka a válság idején bekövetkező munkanélküliség-növekedés és a jövedelmi különbségek tágulása. Kijelenti, hogy *a gazdasági célok mellett külön általános társadalmi célokat is szolgálnia kell az állami gazdaságpolitikának*.

Indulatosan említi, hogy a Fed 2008 óta megháromszorozta (!) a monetáris bázist, mégis megmaradtak a válságjelenségek [Krugman, 2012: 47]. „A lényeg a lényeg: ahhoz hogy kilábaljunk ebből a válságból, arra van szükség, hogy robbanásszerűen nőjenek az állami kiadások” [uo.: 56]. Többek között a lakásépítés – ezzel az ingatlanpiac stabilizá-lása –, az egészségügy, az oktatás nagyobb költségvetési támogatását javasolta.

Krugman Keynes mellett *Irving Fisher* és *Hyman Minsky* gondolatainak reneszánszá-ról szól. Kiemeli, hogy ők a válságnak nem pszichológiai, hanem strukturális magyará-zatát adták. Minsky „pénzügyi instabilitás hipotézise” szerint pl. a stabilitás időszakában felhalmozódó adósságnövekedés készíti elő a válságot. Még fontosabb jelen vizsgálá-tunk szempontjából, hogy Minsky az adósságleépítés paradoxonát is kifejtette. Eszerint a vállalatok szempontjából az adósságok leépítése nagyon hasznos a válság időszakában, csakhogy ez növeli az egész gazdaság problémáit, hiszen fékezi a fellendülést. Irvin Fis-

her a válság utáni időszakra vonatkozóan – az általános eladói magatartás következményeként – a deflációs veszélyt állította előtérbe. Maga Krugman pedig „takarékosági paradoxonról” beszél. A kereslet ugyanis nem csupán az alacsony lakossági jövedelmek miatt elégtelen, hanem azért is, mert a válság körülményei között még a kisebb lakossági megtakarítás sem válik azonnal fogyasztássá, a hitelezők pedig a bizonytalanság miatt nem hiteleznek [uo.: 57–66].

Összefoglalásképpen itt következnek a könyvében a keynesi javaslatok: *a kormányzat költekezése révén és a kamatszint leszorításával kell felpörgetni a piaci keresletet. Továbbá szerinte nem a bérek vállalati érdekből következő csökkentése, hanem az emelése, továbbá a jövedelemkülönbségek mérséklése kívánatos a depressziós időkben, ugyancsak a kereslet növelése érdekében.*

Ezután található az érdekesítő elemzés az egyes közgazdasági főirányok erőviszonyairól, küzdelmeiről. Robert Lucasra, és általában az „édesvízi”, azaz jellemzően az USA nem tengerparti részein élő ortodox közgazdákra utalva írja Krugman: „hiába nyilatkoztatták ki győzelmüket az antikeynesiánusok, programjuk mégis bedőlt. Kiderült, hogy az új modellek nem voltak képesek megragadni a recesszió alapvető jellemzőit. De addigra már minden hidat felégették maguk mögött [...], nem fordulhattak vissza, nem ismerhették el azt a nyilvánvaló tényt, hogy a keynesi közgazdaságtan tulajdonképpen egészen ésszerűnek tűnik. Így egyre mélyebbre sülyedtek [...] Az elméleti közgazdászok körében ma a 'valós üzleti ciklusok elmélete' a meghatározó, amely azt tanítja, hogy a recessziók racionális és valóban hatékony választ jelentenek a technológia káros hatásaira [...], és, hogy a recessziókra jellemző csökkenő foglalkoztatottság valójában a munkavállalók döntése [...] Ha e gondolatok abszurdan hangzanak – írja Krugman – az azért van, mert tényleg abszurdak” [uo.: 130].²³

Néhány közgazdász azonban „a Lucas-projekt nyilvánvaló kudarcára” úgy reagált, hogy „kissé átfazonírozta Keynes gondolatait. Az 'új keynesi' elméletet megtaláljuk az MIT-n, a Harvardon és a Princetonon [...], de olyan politikaformáló intézményekben is, mint a Fed vagy a Nemzetköz Valutaalap. Az új keynesiánusok hajlandók voltak elszakadni a tökéletes piacok vagy a tökéletes racionalitás feltételezésétől, vagy akár mindkettőtől [...] Mindezzel együtt [...] megpróbáltak a lehető legkisebb mértékben eltérni a klasszikus ortodoxiától. Ez pedig azt jelentette, hogy az uralkodó modellekbe nem igazán fértek bele az olyan dogmák, mint a lufik, vagy a bankrendszer összeomlása, még akkor sem, ha a való világban akadtak ilyenek [...] Az általuk kidolgozott modellek azonban nem zárták ki a válságot, ezért az olyan új keynesiánusok, mint Christy Roamer és [...] Ben Bernanke,²⁴ képesek voltak használható válaszokat kínálni a válságra: nevezetesen a Fed által nyújtott hitelezés jelentős megnövelését s az állami kiadások

23 Recenzensként nem tartom elégségesnek azt a magyarázatot, hogy Lucas és követői a valóság ellenében is ragaszkodtak nézeteikhez. Mint az 1. fejezetben jeleztem, sokkal inkább az áll a háttérben a megítélésem szerint, hogy a válság egyelőre nem volt elég pusztító, ezért a neoliberális világrendben érdekelt nagy tőkecsoportok, azaz az elvont tőkeérdek még egyelőre alapján véve fenntartja a válság előtti termelési módot, érdekviszonyokat, elméleti alapokat. (Szerző.)

24 Christina Roamer 2009 januárjától 2010 szeptemberéig volt Obama elnök Gazdasági Tanácsadó Testületének elnöke. Bernanke 2006 és 2014 között volt a Fed elnöke.

ideiglenes felpörgetését javasolták. Sajnálatos módon az édesvizekről ugyanez nem mondható el” [uo.: 130-131].

Miután így kritizálta-dicsérte az új keynesiánus iskolát, saját magát is új keynesiánusnak mondja. Részben arra utal, hogy korábban ő is publikált hasonló szellemű írásokat, ezen túl arra is, hogy a keynesi modelleket ő nem közvetlenül használja, inkább Keynes tanai alapján gondol át néhány fontos dolgot.

Az elméleti irányok helyzetének áttekintése után újra visszatér arra, hogy a válság során a mentőcsomag elégtelen volt. Szerinte Larry Summers győzte meg a nem hozzáértő Obamát, hogy ne legyen túl nagy a csomag, hogy ne ijesszék meg a gazdasági szereplőket. Az adósság növekedését és az infláció rémét is mumusként hozták elő, holott az utóbbinak tényleg nincs semmi alapja.

A mű vége felé megerősíti, hogy az erősebb ösztönzés érdekében a keresletet állami költséssel és akár hitelezéssel is fel kell pörgetni, a béreket növelni kell, csökkenteni szükséges a munkanélküliséget, ezt az államnak kell támogatnia, mérsékelni kell a jövedelmi egyenlőtlenséget, nem kell félni a pénznyomtatástól [uo.: 251].

Krugman két későbbi írásában az állam szerepe kérdést újra a *gazdaságelméleti iskolák tanításaival összefüggésben* érinti. *Economics in the Crisis* (2012) című cikkében is abból indul ki, hogy a válságos időszakban a monetáris politika eszközeinél is fontosabb a fiskális költekezés, a javak és szolgáltatások állami vásárlása. Mindenki, aki ismeri az IS-LM görbét, az ezt megérti – írja. 6-7 éve még nem volt evidens, ma már nagyon sok tényező támasztja alá a keynesi nézeteket. Sajnálattal állapítja meg, hogy nagyon sok közgazdász elfelejtette a korábbi generációk tapasztalatait. A szakmai vita pedig ellaposodott. Ezért a hirtelen válságkezelés után túl nagy nyomás nehezedett Obama elnökre a költekezés visszafogása érdekében.²⁵

2015-ben Krugman már erősebben árnyalja, a relatív gazdasági konszolidáció hatására részben vissza is fogja a nézeteit, a *Why am I a keynesian?* című írásában [Krugman, 2015/b]. Azt emeli ki, hogy ő mindig csak az időleges költségvetési költekezés híve volt, csak akkor sürgeti, amikor a monetáris politika ösztönző ereje nem elégséges. S bár „támogattam a kiterjesztett jóléti állam gondolatát – írja –, azt mindig csak önmagában tettem, nem azzal kapcsolatban, hogy annak állítólag van hatása a gazdasági ciklusra is”. 2015-ben immár újra a monetáris politikáé a főszerep – állítja. „A fiskális költekezés jó kiegészítő lehet, a fiskális megszorítás viszont egy rossz helyzetet még rosszabbá tesz” [(uo.):]. S bár az Egyesült Államok vonatkozásában Krugman immár már nem sürgeti a nagy költségvetési költekezést, azért 2016 márciusában Joseph Stiglitz-cel együtt, felkeresve Abe Sinzót japán miniszterelnököt, azt tanácsolták, hogy ne féljen kinyitni a költségvetési csapokat.

A fejlesztő állammal foglalkozó közgazdászok természetesen ugyancsak élénken reagáltak az új nagy válság tapasztalataira. Ricz Judit már idézett tanulmányában [2015] bemutatja, hogy az állam erősebb gazdasági szerepének gondolata körükben is újra erő-

25 A túlpörgetett költségvetési költekezés, a nagyon expanzív politika valóban kétélű fegyver a kapitalista gazdaságban: nem elsősorban az állami hitelfelvétel és adósságnövekedés miatt (ezt eliminálhatja a gyorsabb növekedés, esetleg infláció), hanem a mindenféle buborékok felfúvódása (a tőketúlfelhalmozás folytatódása) okán. Ezzel a még nagyobb válság kialakulásának valószínűsége megnő. (Szerző.)

sődőben van. Elsősorban éppen a fejlesztő állam korábbi hívei hangsúlyozzák, hogy a válsággal bebizonyosodott: a magára hagyott piac nagy veszélyekkel jár. Ugyanakkor a realitásokkal ők is számot vetnek, és nem az államszerep klasszikus formáját, hanem a mai, sokkal globalizáltabb viszonyokhoz idomított változatát vetítik elénk. Figyelemre méltó azonban, hogy *egy vonatkozásban többen mégiscsak visszatérnek a hagyományos fejlesztő államfelfogáshoz: az állam realgazdasági struktúrapolitikája, iparpolitikája újra hangsúlyt kap. Ugyanezek a szerzők a jelenlegi válságra hivatkozva is egyre határozottabban kiállnak az állam szociális védelmet biztosító szerepe mellett is.*

A Csáki György által szerkesztett könyvvel [Csáki, 2009/b] kapcsolatban Ricz is kiemeli, hogy ebben hangsúlyosan van szó az új, versenyképességgel kapcsolatos állami feladatokról, emellett Csáki az iparpolitikát is az állami szabályozás hatókörében tartaná. Ben Fine és szerzőtársai [Saraswati – Fine – Tavasci ed., 2013] a fejlesztő államot éppen iparfejlesztő államnak tekintik, de hangoztatják, hogy ma már nem lehet automatikusan másolni az ázsiai példákat. Michelle Williams pedig kiemeli, hogy a 20. századi fejlesztő állam a 19. századihoz képest éppen „a beruházási tevékenység ellenőrzésének óhaját” adta hozzá [Williams, 2014: 24]. A 21. századi fejlesztő állam számára továbbá nagy kihívás a tudásgazdaság, a globális pénzügyek kezelése, a közjavak biztosítása, a társadalmi szükségletek kielégítése, az ökológiai fenntarthatóság. Szerinte a „modellek” korszakának vége, nincsenek egyenmegoldások. Peter Evans, a fejlődés-gazdaságtan nagy öregje szerint a mai fejlesztő államnak is van iparpolitikai feladata, akár az iparágak védelme is. Beruházásösztönző tevékenységet is kell folytatnia, és *elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy a tőkét megfegyelmezze.* Ő is kiemeli a szociális védelem fontosságát. Szörnyülködve ír arról, hogy az anglo-amerikai paradigma alig változik, még mindig hisznek abban, hogy a kisebb állam gyorsabb gazdasági növekedést hozhat. Továbbá kifejti, hogy a feltörekvő és az északi országok egyaránt a szociális védelmet és az állam vállalkozói szerepét helyezik előtérbe a neoliberális teóriákkal szemben [Evans, 2014: 220-221]. Robert H. Wade szerint a mai modern fejlesztő állam 9 jellemzője közül az egyik az az iparpolitika, amely a hazai cégeket a TNC-k bedolgozóivá, később néhányukat a konkurenseivé fejleszti. Igaz, ezt a maga teljességében manapság csak a legnagyobb piacú fejlődő országok tudják megtenni [Wade, 2014].

*A tanulmány második, befejező része a következő számban lesz olvasható
a tanulmány irodalomjegyzékével együtt.*